

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΙΑ (ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ) ΕΠΙΤΑΓΗ ΧΩΡΙΣ ΑΝΤΙΚΡΥΣΜΑ;

Νέστορα Ε. Κουράκη
Καθηγήτῃ Εγκληματολογίας και Σωφρονιστικής
Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών

1. Θα ήθελα να ξεκινήσω με μια πικρή διαπίστωση του συγγραφέα Αθανάσιου Νάσιουτζικ από το βιβλίο του «Της Φυλακής», που εκδόθηκε το 1994: «(...) Βέργα το σωφρονιστικό σύστημα (...) Ένα σύστημα που καταρρακώνει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, συντρίβει ό,τι καλό έχει κανείς μέσα του, γεννά το μίσος και την αντικοινωνικότητα. Ένα σύστημα στηριγμένο στην καταπίεση και στο φόβο. Η κοινωνία όμως είναι ευχαριστημένη. Οι κακοί χωρίστηκαν και βρίσκονται στη φυλακή. Όσοι είναι εκτός των τειχών είναι οι καλοί. Η κοινωνική συνείδηση απώθησε στο υποσυνείδητό της –που είναι η φυλακή– όλες τις τύψεις της για την αδικία, την ανισότητα, τη δυστυχία, τη διαφθορά, τη φτώχεια, τον εξευτελισμό που η ίδια δημιούργησε» (σελ. 25-26).

2. Βέβαια, σε παλαιότερες εποχές η κατάσταση ήταν ακόμη χειρότερη, αφού οι εγκληματίες αντιμετωπίζονταν ως άτομα που με την πράξη τους έθεταν τους εαυτούς τους εκτός νόμου και εκτός κοινωνίας και που, επομένως, όχι μόνο δεν τους αναγνωρίζονταν κάποια δικαιώματα, αλλά και η ίδια η έκτιση της ποινής τους, μέσα σε σκοτεινές ειρκτές, έπαιρνε τον τιμωρητικό χαρακτήρα μιας αφόρητης σωματικής και ψυχικής ταλαιπωρίας, ώστε να «πληρώσουν» έτσι για το έγκλημά τους.

Ωστόσο η κατάσταση αυτή, αν και βελτιώθηκε σημαντικά για τους κρατούμενους ως προς το νομοθετικό και θεσμικό της πλαίσιο, όμως, παρέμεινε, πιστεύω, σε όχι ικανοποιητικά επίπεδα ως προς την έκταση ουσιαστικής

ωστόσο κατά την εφαρμογή της σοβαρές επιφυλάξεις. Κυρίως επικρίθηκε διότι η λήψη μέτρων για τη λεγόμενη «κοινωνική αναπροσαρμογή» του κρατούμενου κατέληξε πολλές φορές να γίνεται χωρίς τη θέλησή του και απλώς για το «καλό του», με ρυθμίσεις αόριστες και ανεπίδεκτες δικαστικού ή άλλου ελέγχου, συχνά μέσα σε περιβάλλον αυθαιρεσίας και απαράδεκτων όρων κράτησης, κατά παράβαση θεμελιωδών δικαιωμάτων του κρατουμένου (π.χ. αοριστία στον προσδιορισμό των πειθαρχικών παραπτωμάτων και της αντιστοιχίας τους με τις προβλεπόμενες πειθαρχικές ποινές).

6. Στη θέση λοιπόν της πατερναλιστικής αυτής αντίληψης περί «προνοιακού» (ή και θεραπευτικού) προτύπου, κέρδισε βαθμιαία έδαφος και ουσιαστικά επιβλήθηκε μια *άλλη αντίληψη, περισσότερο προσανατολισμένη στο ιδεώδες μιας δικαιοκρατούμενης πολιτείας, το λεγόμενο δικαιοκράτημα (justice model)*. Τρεις είναι οι βασικοί άξονες αυτής της νέας αντίληψης, την οποία εισηγήθηκαν αμερικανοί, κυρίως, επιστήμονες κατά τη δεκαετία '70: Πρώτον, ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων του κρατουμένου, σύμφωνα με το Σύνταγμα και τους νόμους. Δεύτερον, η υποβολή του κρατουμένου σε προγράμματα αγωγής και μεταχείρισης μόνο με την ανεπηρέαστη θέλησή του. Και τρίτον, η κατά το δυνατόν ελαχιστοποίηση της παραμονής του μέσα σε κλειστά - ιδρυματικά καταστήματα κράτησης. Σύμφωνα λοιπόν με τη νέα αντίληψη, οι καταδικαζόμενοι δράστες αξιόποινων πράξεων θα πρέπει, κατά το δυνατόν, να μη εγκλείονται μέσα στις φυλακές αλλά ν'αντιμετωπίζονται με άλλα εξωιδρυματικά μέτρα (π.χ. κοινωφελή εργασία) και, εφόσον τελικά κριθεί απολύτως αναγκαίο να εισαχθούν στο αρνητικό περιβάλλον μιας φυλακής, θα πρέπει να γίνεται σεβαστή η ανθρώπινη αξιοπρέπεια τους και να εντάσσονται σε προγράμματα κοινωνικής επανένταξης (αγωγής, εργασίας, επιμόρφωσης κ.λπ.) μόνον εάν το επιθυμούν και οι ίδιοι (πρβλ. αναλυτικά: *N.E. Κουράκη, Ποινική Καταστολή, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκουλας, 1997³, παρ. 304 επ., σελ. 290 επ.*). Τη σύγχρονη αυτή αντίληψη περί σωφρονιστικής μεταχείρισης ενσαρκώνουν οι νέοι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες που εγκρίθηκαν από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης την 12.2.1987, καθώς και το Σχέδιο Σωφρονιστικού Κώδικα που είχε εκπονηθεί επί Υπουργίας Αθ. Κανελλοπούλου το 1991, λιγότερο, δε, ο ισχύων ακόμη στη χώρα μας Κώδικας Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων (ΚωδΜεΚ: ν. 1851/1989). Πάντως θα πρέπει να τονισθεί ότι στην πράξη πολλές φορές η δικαιοκρατική αυτή αντίληψη διαστράφηκε και παρερμηνεύθηκε ως ταυτόσημη με μια συνηγορία για «περισσότερο νόμο και τάξη», γεγονός που έχει οδηγήσει κατά τα τελευταία χρόνια σε μια ιδιαίτερα ακραία και καθόλου δικαιολογημένη

από τα πράγματα τιμωρητική κατεύθυνση της ποινικής καταστολής (χαρακτηριστική είναι εν προκειμένω η απόφαση 22 του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου από 28.6.1983, NJW 1984, 33 – για τις τάσεις αυτές βλ. και την εισαγωγική μελέτη μου στον τόμο «Σωφρονιστική Νομοθεσία, Ελληνική - Διεθνής», με επιμ. Κ.Δ. Σπινέλλη/Ν.Ε. Κουράκη, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1995³, σελ. 75-106: 78 επ. και σημ. 17· βλ. επίσης στον ίδιο τόμο και την εισαγωγική μελέτη της Κ.Δ. Σπινέλλη, σελ. 17-74: 49 επ.).

7. Ας σημειωθεί, εξάλλου, ότι πέρα από τα νομοθετικά ή άλλα κείμενα που αναφέρθηκαν ήδη, τα θέματα που αφορούν δικαιώματα κρατουμένων –ως προς τις επιμέρους εκφάνσεις τους– αλλά και τα ποινολογικά ζητήματα γενικότερα, έχουν ήδη τύχει επεξεργασίας και κατοχύρωσης σε πάνω από 25 αποφάσεις της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης καθώς και στις δύο διακρατικές συμβάσεις «κατά των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας», τις οποίες έχει επικυρώσει και η χώρα μας, δηλ. τη Σύμβαση του ΟΗΕ 1984 (ν. 1782/1988) και εκείνην του Συμβουλίου της Ευρώπης 1987 (ν. 1949/1991). Επίσης και σε εθνικό καθαρά επίπεδο, υπάρχει συνταγματική απαγόρευση των βασανιστηρίων και κάθε άλλης προσβολής της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (άρθρο 7 παρ. 2 Σ), ενώ από το 1984 έχει εισαχθεί στον Ποινικό μας Κώδικα ειδικό πλέγμα ρυθμίσεων (ά. 137Α επ.) με βαρειές ποινές (σε βαθμό κακουργήματος) για όσους υπαλλήλους ή στρατιωτικούς κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους υποβάλλουν σε βασανιστήρια πρόσωπο που βρίσκεται υπό την εξουσία τους.

II. Έκταση και περιεχόμενο των δικαιωμάτων

8. Θεώρησα χρήσιμο να δώσω μια συνολική εικόνα του νομικού πλαισίου και των γενικότερων αντιλήψεων που αφορούν τα δικαιώματα των κρατουμένων σήμερα, έτσι ώστε να καταστεί σαφές το πνεύμα, με το οποίο αντιμετωπίζονται τα δικαιώματα αυτά σε μια σύγχρονη έννομη τάξη. Όπως, δε, γίνεται νομίζω σαφές, το πνεύμα αυτό είναι *αναμφισβήτητα θετικό υπέρ των ενλόγω δικαιωμάτων όχι μόνο για λόγους ιδεολογικούς, συναφείς με τον πολιτισμό μας και τις ανθρωποκεντρικές του αξίες* (ά. 2 παρ. 1 Σ επ.), αλλά και *για λόγους πρακτικής προστασίας της ίδιας της κοινωνίας μας από το έγκλημα*, αφού με την επίδειξη σεβασμού στην προσωπικότητα του κρατουμένου, ο τελευταίος νιώθει την κοινωνία να του συμπαραστέκεται και δεν εξωθείται εκ νέου στο περιθώριο και το έγκλημα.

9. Είναι βέβαια γεγονός ότι οι κρατούμενοι, λόγω του εγκλεισμού τους στη φυλακή, υφίστανται εκ των πραγμάτων ένα περιορισμό στην άσκηση των δικαιωμάτων τους και μίαν αντίστοιχη διεύρυνση των υποχρεώσεών τους σε σχέση με τους υπόλοιπους πολίτες, έτσι ώστε οι συγγραφείς να ομιλούν εδώ για *ιδιόρρυθμη σχέση δικαίου* (Δ.Ι. Καρανίκας, Σωφρονιστική, τ. Α΄ Θεσσαλονίκη 1948, σελ. 48 - πρβλ. και Κ. Γαρδίκια, Σωφρονιστική, Αθήναι 1965, 253 επ.), για *ειδική κυριαρχική σχέση κράτους - κρατουμένου* (Π. Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, τ. Α΄ 1991, σελ. 164, πρβλ. και Α. Μάνεση, Ατομικές Ελευθερίες, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 1981, σελ. 45), για *ειδική λειτουργική σχέση* (Δ. Τσάτσος, Συντ. Δ., τ. Γ΄, Αθήνα/Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας, 1988, σελ. 254 επ.), ή και για σχέση όπου ο κρατούμενος είναι (απλώς) *χρήστης της δημόσιας υπηρεσίας των φυλακών* (Α. Μανιτάκης, ΠοινΧρ ΛΘ΄ 1989, σελ. 169 και κριτικά: Χρ. Χατζή, στη μελέτη της στο «Σύνταγμα», 21: 1995, 287-299: 292). Ωστόσο, η αξία των κρατουμένων ως ανθρώπων δεν είναι δυνατόν να μειωθεί με την επίκληση τέτοιων ειδικών σχέσεων (Γ. Πανούσης, σε μελέτη του στην Ελλην. Επιθ. Ευρωπαϊκού Δικαίου, 11:1991, 127-131). Κατά συνέπεια τα ατομικά τους δικαιώματα παραμένουν αναφαίρετα και οι κρατούμενοι μπορούν αναμφισβήτητα να τα ασκούν όπως κάθε άλλος πολίτης, εφόσον πάντως συντρέχουν δύο σωρευτικές προϋποθέσεις, που υπαγορεύονται εκ των πραγμάτων: *Εφόσον δηλ. τούτο δεν εμποδίζεται αφενός από την έλλειψη της φυσικής τους ελευθερίας εντός της φυλακής και αφετέρου από τις «κανονικές και εύλογες απαιτήσεις της φυλάκισης»* (ordinary and reasonable requirements of imprisonment), σύμφωνα με τη γνωστή επί του θέματος νομολογία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, κυρίως στην υπόθεση Silver κ.ά. (25.3.1983: Μανιτάκης, όπ.π., σελ. 170-171). Βεβαίως, για την εξειδίκευση του κριτηρίου περί «κανονικών και ευλόγων απαιτήσεων της φυλάκισης» επιβάλλεται να λαμβάνονται υπόψη οι καθιερωμένες και στο δίκαιό μας αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας, ως ειδικότερες εκφάνσεις της αρχής περί απαγορεύσεως της υπερβολής (Übermaßverbot). Επίσης, κρίνεται απαραίτητο να συνεκτιμώνται για την εξειδίκευση αυτού του κριτηρίου οι διατάξεις των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων, η νομολογία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου καθώς και οι Εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά των Βασανιστηρίων. Πέραν αυτών όμως θα πρέπει, νομίζω, το ζήτημα να ερευνάται και από συνταγματική άποψη, με γνώμονα κυρίως το κατά πόσον υφίσταται κάποιο αντικειμενικό στοιχείο, και, άρα, αιτιώδης συνάφεια και σύγκρουση, μεταξύ θεσμού φυλάκισης και ατομικού δικαιώματος (βλ. Ανδρέα Δημητρόπουλου, Η συνταγματική προστασία του ανθρω-

που από την ιδιωτική εξουσία, 1981/82, σελ. 225 και του ιδίου, Ζητήματα Συνταγματικού Δικαίου, τ. III, Αθήνα 1995, σελ. 617 επ.). Εάν δηλ. διαπιστωθεί τέτοια σχέση, απαιτείται η προσαρμογή του δικαιώματος στον θεσμό, ενώ εάν τούτο δεν συμβαίνει, το δικαίωμα εφαρμόζεται σε όλο το εύρος τού περιεχομένου του.

10. Κάτω από την οπτική αυτή γωνία υπάρχουν αναμφιβόλως ατομικά δικαιώματα τα οποία δεν συνδέονται αιτιωδώς με τον θεσμό της φυλάκισης και τα οποία επομένως μπορεί ο κρατούμενος να απολαμβάνει πλήρως. Τέτοια δικαιώματα είναι: Ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του κρατουμένου ως ανθρώπου (ά. 2 παρ. 1 Σ.) και της ιδιωτικής και οικογενειακής του ζωής (ά. 9 παρ. 1 εδ. β' Σ), η τήρηση της αρχής της ισότητας χωρίς διακρίσεις φυλετικού, θρησκευτικού ή άλλου χαρακτήρα αλλά με δυνατότητα διαφορετικής μεταχείρισης ανάλογα με τη νομική κατηγορία των κρατουμένων (π.χ. υπόδικοι, κατάδικοι) (ά. 4 παρ. 1 και 5 παρ. 2 Σ.), η ελευθερία συνείδησης και λατρείας (ά. 13 Σ.), το δικαίωμα της παροχής έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και της προηγούμενης ακρόασης για διοικητικές ενέργειες σε βάρος του κρατουμένου (ά. 20 Σ.), το δικαίωμα της σύναψης γάμου (ά. 21 Σ.), η κατ' αρχήν ελευθερία της γνώμης και πληροφόρησης (ά. 14 παρ. 1 Σ.), το δικαίωμα του ατομικώς αναφέρεσθαι στις αρχές (ά. 10 Σ), το κατ' αρχήν απόρρητο των επιστολών (ά. 19 Σ. και ά. 51 παρ. 2 ΚωδΜεΚ), η ελευθερία της τέχνης (ά. 16 παρ. 1 Σ.), το δικαίωμα στην εκπαίδευση μέσα στη φυλακή (τουλάχιστον στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια) (ά. 16 παρ. 2 επ. Σ). Γίνεται φανερό ότι τα πιο πάνω δικαιώματα ο κρατούμενος όχι μόνο πρέπει να τα έχει πλήρως αναγνωρισμένα από την Πολιτεία, αλλά και πρακτικά να μπορεί να τα ασκεί όντως μέσα στη φυλακή, χωρίς ουσιώδεις περιορισμούς, πέρα από εκείνους που θέτουν το Σύνταγμα και οι νόμοι και για τους λοιπούς πολίτες (π.χ. συκοφαντικές καταγγελίες από κρατούμενους). Τούτο σημαίνει ότι η διοίκηση της φυλακής θα πρέπει να εξασφαλίζει στον κρατούμενο όλες τις υλικές προϋποθέσεις για την άσκηση αυτών των δικαιωμάτων του, όπως π.χ. δυνατότητα επίσκεψης ιερέα άλλου δόγματος. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί και για τα πολιτικά δικαιώματα του κρατουμένου, τουλάχιστον εκείνο του εκλέγειν (ά. 51 Σ.), τα οποία πρέπει να ασκούνται ακώλυτα, εφόσον ο κρατούμενος δεν τα έχει στερηθεί με την καταδικαστική απόφαση (τούτο συνέβη, πάντως, για πρώτη φορά μόλις στις βουλευτικές εκλογές της 22.9.1996). Σημειώνεται ότι για τα περισσότερα από τα ανωτέρω συνταγματικά δικαιώματα ο ισχύων Κώδικας Μεταχείρισης Κρατουμένων δεν περιέχει ιδιαίτερες ρυθμίσεις (πρβλ. *Ang. Pitsela, Die Rechtsstellung der Gefangenen in Griechenland*, στο έργο: H. Müller - Dietz / M. Walter

(Hrsg.), *Strafvollzug in den 90er Jahren (Festgabe für Karl Peter Rotthaus)*, Pfaffenweiler: Centaurus, 1995, 159-179: 165 επ.).

11. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν, βέβαια και δικαιώματα τα οποία ο κρατούμενος, λόγω στέρησης της φυσικής του ελευθερίας ή και λόγω των «απαιτήσεων της φυλάκισης», δεν μπορεί να τα ασκεί μέσα στη φυλακή ή μπορεί να τα ασκεί μόνο περιορισμένα. Δεν έχει έτσι προφανώς ελευθερία κινήσεως και εγκαταστάσεως (αν και παραμένει άθικτο το δικαίωμά του στην προσωπική ασφάλεια: *habeas corpus*) (ά. 5 παρ. 2-4 Σ). Επιπλέον, δεν έχει τις πρακτικές προϋποθέσεις για να ασκεί επαρκώς μέσα στη φυλακή το δικαίωμα του συνέρχεσθαι (ά. 11 Σ), του συνεταιρίζεσθαι (ά. 12 Σ) και της ιδιωτικής και οικογενειακής του ζωής (ά. 9 Σ), αν και ο αυτοκαθορισμός της ιδιωτικής του ζωής μπορεί έως ένα βαθμό να υπάρξει. Ακόμη δεν μπορεί κατ' αρχήν να ασκεί το δικαίωμα της εργασίας με την έννοια που δίδεται στο δικαίωμα αυτό από το ά. 22 Σ (θα πρέπει όμως να του παρέχεται μέσα στη φυλακή η δυνατότητα να εργάζεται με κάποια αμοιβή). Περαιτέρω, περιορισμοί υφίστανται κατά την ελληνική έννομη τάξη στην άσκηση από τον κρατούμενο της δυνατότητάς του να προσδιορίζει ο ίδιος το πότε θα φύγει από τη ζωή. Παρέχεται έτσι η ευχέρεια στο σωφρονιστικό προσωπικό να αποτρέψει τον κρατούμενο από την αυτοκτονία σε περίπτωση απεργίας πείνας, αλλ' εφόσον αυτό επιτραπεί με δικαστική απόφαση προς παρεμπόδιση κινδύνου ζωής ή σοβαρής και μόνιμης βλάβης της υγείας του: ά. 34 ΚωδΜεΚ.

12. Τέλος, υπό ειδικότερες προϋποθέσεις τελεί η ολοκληρωμένη άσκηση του δικαιώματος του κρατουμένου στην εκπαίδευση εκτός φυλακής, κυρίως ως προς τη δυνατότητα παρακολούθησης εξωτερικών μαθημάτων (ά. 56 ΚωδΜεΚ), και του δικαιώματός του στην οικογενειακή ζωή από την άποψη της συνάντησης με μέλη της οικογένειάς του έξω από τη φυλακή (ά. 52 επ. ΚωδΜεΚ σχετικά με τη χορήγηση αδειών) (Για την έκταση στην οποία μπορούν και πρέπει να περιορίζονται ορισμένα δικαιώματα των κρατουμένων βλ. επίσης Στ. Αλεξιάδη, μελέτη στον τόμο με τίτλο «Η στέρηση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου», Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1991, σελ. 184-219).

III. Μηχανισμοί διασφάλισης των δικαιωμάτων

13. Πώς διασφαλίζεται όμως η άσκηση αυτών των δικαιωμάτων από τους κρατούμενους; Ποιοι είναι, με άλλα λόγια, οι θεσμοθετημένοι εκείνοι μηχαν-

νισμοί που εποπτεύουν την ακώλυτη άσκηση των δικαιωμάτων εκ μέρους των κρατουμένων και κυρίως τον σεβασμό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειάς τους; Πρέπει να ομολογηθεί ότι αν και προς την κατεύθυνση αυτή έχουν πράγματι γίνει ορισμένα σημαντικά βήματα κατά τα τελευταία χρόνια, όμως, παρά ταύτα, η κατάσταση δεν μπορεί, όπως σημειώθηκε ήδη, να χαρακτηριστεί ακόμη ως ικανοποιητική.

14. Υπάρχει εν πρώτοις η αρμοδιότητα του εισαγγελέα πλημμελειοδικών σύμφωνα με το ά. 572 ΚΠΔ (πρβλ. ά. 25 παρ. 1. η ν. 1756/1988 περί Οργανισμού Δικαστηρίων), να εποπτεύει την έκτιση της ποινής, επισκεπτόμενος τη φυλακή μια τουλάχιστον φορά την εβδομάδα. Αλλ' η εν λόγω επίσκεψη, όπως υπογραμμίσθηκε από σημαίνοντα δικαστικό, τον πρ. Πρόεδρο Εφετών Πανσανία Λαμνίδη (ΠοινΧρ ΛΔ' 1984, 978), «καλύπτει τον τύπο μιας υποχρέωσης χωρίς ν' ανταποκρίνεται στο ουσιαστικό έργο ενός πραγματικού ελέγχου των όρων διαβίωσης των κρατουμένων». Επίσης και πιο πρόσφατα, το 1992, ο τότε αντεισαγγελέας Πρωτοδικών Ιωάννης Αγγελής, σε μελέτη του στα ΠοινΧρ (ΜΒ', 1992, 772), επεσήμανε ότι η επικοινωνία του Εισαγγελέα με τον κρατούμενο γίνεται στο γραφείο του Διευθυντή των Φυλακών ή στο Αρχιφυλακείο και αναλύεται, συνήθως, σε θέματα ως προς τα οποία ο Εισαγγελέας δεν έχει αρμοδιότητα (π.χ. μεταγωγές). Πάντως, με πρόσφατες νομοθετικές τροποποιήσεις (ά. 5 παρ. 6 ν. 2298/1995 και ά. 11 παρ. 2 ν. 2331/1995), η εποπτεία αυτή αναφορικά με τις τέσσερις μεγαλύτερες φυλακές της Χώρας (Κορυδαλλού, Διαβατών Θεσ/νίκης, Πατρών και Λάρισας) αναβαθμίσθηκε και ασκείται πλέον από αντεισαγγελέα εφετών επικουρούμενο και από εισαγγελέα πλημμελειοδικών, που απαλλάσσονται από τα λοιπά καθήκοντά τους και εγκαθίστανται στο σωφρονιστικό κατάστημα της περιφέρειάς τους.

15. Δεύτερον, υπάρχει η διοικητική δικαστική οδός, δηλ. η αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του Συμβουλίου Επικρατείας για αποφάσεις των σωφρονιστικών οργάνων με τις οποίες επιβάλλονται π.χ. πειθαρχικές ποινές σε βάρος κρατουμένων. Βέβαια, κατά κανόνα οι αποφάσεις αυτές θεωρούνται «μέτρα εσωτερικής τάξεως» και όχι πράξεις εκτελεστές που υπόκεινται σε ακυρωτικό έλεγχο (Μανιτάκης, ΠοινΧρ ΛΘ' 175 επ. - πρβλ. ΣτΕ 97/1980, ΤοΣ 1980, 137 ως προς την οποία εκφράζει επιφύλαξεις ο Π. Δαγτόγλου, ό.π., σελ. 168-169). Ωστόσο η νομολογία αυτή έχει αρχίσει κάπως να κάμπτεται στην απόλυτη αυτή μορφή από τη δεκαετία του '80 και μετά. Έτσι το ΣτΕ, ιδίως με την απόφαση της Ολομέλειάς του (1821/1989 - προηγήθηκε η ΣτΕ 84/1988 - πρβλ. και την πρόσφατη ΣτΕ 328/1997), έκρινε ότι «οι πράξεις με τις οποίες επιβάλλεται η ποινή της αλλαγής του σχολικού περιβάλλοντος

αποτελούν, λόγω της σημασίας τους και των άμεσων δυσμενών συνεπειών που συνεπάγονται σε βάρος των τιμωρημένων μαθητών, εκτελεστές διοικητικές πράξεις και παραδεκτώσ προσβάλλονται με το ένδικο βοήθημα της αίτησης ακυρώσεως». Δέχεται δηλ. το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο –αν και όχι ακόμη ως προς τους κρατούμενους–, ότι η εκτελεσιμότητα των εσωτερικής τάξεως μέτρων εξαρτάται από τη βαρύτητα της τυχόν επιβαλλόμενης πειθαρχικής ποινής (πρβλ. το κείμενο της απόφασης αυτής, μαζί με ενημερωτικό σημείωμα του *K.I. Δρούγκα*, στον τόμο «Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου», 2α: 1989, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκουλας, σελ. 51-53).

16. Τρίτον, υπάρχει η δυνατότητα ατομικής προσφυγής στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, έπειτα από την αποδοχή που έγινε εκ μέρους της Χώρας μας, τον Νοέμβριο 1985, της αρμοδιότητας των εν λόγω οργάνων να εξετάζουν ατομικές προσφυγές κατ' άρθρο 25 ΕυρΣΔΑ. Στην πράξη πάντως οι προσφυγές που ασκούνται από κρατούμενους δεν έχουν συνήθως επιτυχή έκβαση (μόλις περί το 10% από αυτές γίνονται δεκτές από την Επιτροπή). Τούτο εξηγείται εκ του ότι το άρθρο 3 της Σύμβασης της Ρώμης, το οποίο ομιλεί για «ποινές ή μεταχείριση απάνθρωπες ή εξευτελιστικές», θεωρείται ως προς την ερμηνεία του ότι αφορά μόνο εξαιρετικές, ακραίες καταστάσεις, οι οποίες όμως κατά κανόνα δεν καλύπτονται από τα πραγματικά περιστατικά που παρατίθενται στις ατομικές προσφυγές των κρατούμενων. Και το ζήτημα όμως αυτό αντιμετωπίζεται κατά τα τελευταία έτη από την Επιτροπή και το Δικαστήριο με λιγότερο άκαμπτο τρόπο –βλ. ιδίως τη νομολογία που σχολιάζουν ο *Fr. Sudre* στο έργο του *La convention Européenne des Droits de l'Homme*, Paris: PUF 1992, ιδίως σελ. 90 και ο *Τάκης Νικολόπουλος* σε μελέτη του στην «Υπεράσπιση», 1994, σελ. 1220 επ. Εξάλλου η Επιτροπή και το Δικαστήριο έχουν βοηθήσει με τη νομολογία τους σημαντικά στη διευκρίνιση και οριοθέτηση πλήθους σωφρονιστικών ζητημάτων, ενώ κλασική παραμένει και η φράση από την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στις υποθέσεις *Golder* (21.2.1975) και *Cambell and Fell* (28.6.1984) ότι «η δικαιοσύνη δεν πρέπει να σταματά στις πύλες των φυλακών» (ήδη άλλωστε από το 1961, στην υπόθεση *Ilse Koch v. FRG*, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είχε αποφανθεί ότι οι εγγυήσεις προστασίας που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση της Ρώμης αναγνωρίζονται και στον κρατούμενο που εκτίει ποινή κατά της ελευθερίας).

17. Υπάρχουν τέλος και οι δυνατότητες ελέγχου που παρέχονται από τις δύο Συμβάσεις κατά των Βασανιστηρίων, δηλ. του ΟΗΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης –Για τη σχετική νομολογία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του

Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου βλ. ιδίως *V. Berger/L.-E. Pettiti*, *Jurisprudence de la Cour Européenne des droits de l'homme*, Paris: Sirey, 1994, σελ. 7-23, *Αντ. Μανιτάκη*, *ΠοινΧρ ΛΘ'*, 161-180, *Στ. Αλεξιάδη*, *ΠοινΧρ ΛΘ'*, 785- 800, *Τάκη Νικολόπουλο*, «Υπεράσπιση», 1994, 1215-1221 και *Ιππ. Μυλωνά*, *Η πρόσφατη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Αθήνα/Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας, 1995, ιδίως σελ. 170 επ. Βλ. επίσης τις μελέτες της *Άννας Ζαΐρη* στον τόμο «Οι Ελληνικές Φυλακές. Από τον νόμο στην πραγματικότητα», Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1994, σελ. 87-98, ιδίως σελ. 94 και του *Ιππ. Μυλωνά* στην «Υπεράσπιση», 1993, 1392-1410, ιδίως 1400 επ., όπου γίνεται αναφορά και στη γνωστή υπόθεση *Kuijk* εναντίον της Ελλάδας). Οι καταγγελίες που λαμβάνονται από τις Επιτροπές των Συμβάσεων αυτών εξετάζονται συνήθως με ιδιαίτερη προσοχή και με αντίστοιχη ακρόαση των εμπλεκόμενων Κρατών, τα οποία καλούνται έτσι, κατά κάποιο τρόπο, σε απολογία, οι δε συστάσεις, εκθέσεις και δημόσιες δηλώσεις των Επιτροπών έχουν, όπως γίνεται σαφές, αξιοσημείωτο ηθικό κύρος. (Για την ακριβή έννοια των «βασανιστηρίων» βλ. ιδίως το ά. 137Α παρ. 2 ΠΚ, που έχει ως βάση του το αντίστοιχο ά. 1 της Σύμβασης του ΟΗΕ (ν. 1782/1988), καθώς και τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου στις υποθέσεις *Tyger* (25.4.1978) και *Ιρλανδίας κατά Ην. Βασιλείου* (18.1.1978), όπου γίνεται εννοιολογική διάκριση των βασανιστηρίων από την απάνθρωπη και την ταπεινωτική μεταχείριση).

IV. Έργο και διαπιστώσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα Βασανιστήρια

18. Ειδικότερα, η «Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας» συστήθηκε με την αντίστοιχη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1987 και άρχισε να λειτουργεί τον Νοέμβριο 1989. *Κύρια χαρακτηριστικά της Επιτροπής* αυτής είναι τα εξής τρία: Πρώτον, η ανεξαρτησία των μελών της, τα οποία, μολονότι προέρχονται από τις αντίστοιχες χώρες-μέλη της Σύμβασης, δεν εκπροσωπούν τις χώρες αυτές, αλλ' εκφράζουν τις προσωπικές τους απόψεις (ά. 4 της Σύμβασης). Δεύτερον, η μεγάλη ελευθερία κίνησης και πρόσβασης που έχουν τα μέλη της Επιτροπής τόσο ως προς το να επισκέπτονται, έπειτα από ολιγοήμερη προειδοποίηση, χώρους κράτησης κάθε μορφής (φυλακές, αστυνομικά κρατητήρια, στρατιωτικά δεσμοτήρια, αναμορφωτήρια ανηλίκων, ψυχιατρεία και χώρους κράτησης αλλοδαπών λαθρο-

μεταναστών), όσο και ως προς το να συνομιλούν κατ' ιδίαν με τους κρατουμένους, λαμβάνοντας επίσης γνώση όλων των σχετικών εγγράφων και πιστοποιητικών (άρθρο 8 της Σύμβασης) (η δυνατότητα επιτόπιας επίσκεψης χώρων κράτησης δεν προβλέπεται, αντίθετα, στη Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων του Ο.Η.Ε.). Και τρίτον, η παγιωμένη, πλέον, δυνατότητα της Επιτροπής να εξετάζει προληπτικά, κατά την έννοια του προοιμίου της Σύμβασης, όχι απλώς το εάν υπάρχουν κρούσματα βασανιστηρίων ή άλλης απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης, αλλά και το εάν συντρέχουν παραβιάσεις δικαιωμάτων των κρατουμένων σε βαθμό ώστε να μπορούν αυτές να ενθαρρύνουν ή να προκαλέσουν τέτοια κρούσματα βασανιστηρίων (π.χ. το κατά πόσον επιτρέπεται, μετά τη σύλληψη, η επικοινωνία του συλληφθέντος με τον δικηγόρο του ή με τρίτα πρόσωπα ή με γιατρό της προτίμησης του κρατουμένου κ.λπ.). Μάλιστα, οι ετήσιες γενικές εκθέσεις που συντάχθηκαν έως τώρα από την Επιτροπή έχουν συντελέσει στη διατύπωση ορισμένων γενικών κανόνων (standard setting), που βοηθούν, από πρακτική άποψη, στην καλύτερη ερμηνεία του άρθρου 3 της Σύμβασης της Ρώμης και των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων 1987, έτσι ώστε εύλογα να γίνεται λόγος ακόμη και για μια «νέα ευρωπαϊκή ποινολογία» (βλ. ιδίως *Th. Paratheodorou*, *La perception des textes pénitentiaires européens par les droits français et grec*, Athènes/Komotini: A.N. Sakkoulas, 1995, σελ. 85 επ. και *M. Delmas - Marty*, μελέτη στην Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας, 1: 1988, 112-122 (για το έργο της Επιτροπής βλ. και τις μελέτες των *Κ. Οικονομίδη* και *Α. Τσήτσουρα* στον ενδιαφέροντα τόμο «Κρατούμενοι και Δικαιώματα του Ανθρώπου», που εκδόθηκε το 1996 από το «Ίδρυμα Μαραγκοπούλου» με επιμέλεια των *Κ.Δ. Σπινέλλη* και *Α. Τσήτσουρα*, ιδίως σελ. 81 επ., όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία).

19. Όπως αναφέρθηκε ήδη, η Ελλάδα έγινε συμβαλλόμενο μέρος της Ευρωπαϊκής Σύμβασης το 1991 (ν. 1949/1991). Εξάλλου, η Επιτροπή επισκέφθηκε τους χώρους κράτησης της Χώρας μας κατά την περίοδο 14-26.3.1993 (υπήρξε και μια δεύτερη *ad hoc* επίσκεψή της το 1996). Τα ευρήματα της Επιτροπής από την επίσκεψη αυτή περιέχονται σε Έκθεσή της, που γνωστοποιήθηκε στο Ελληνικό Υπουργείο Δικαιοσύνης την 20ή Δεκεμβρίου του ίδιου έτους (η Έκθεση, κατά το μέρος της που αφορά τις Ελληνικές Φυλακές, δημοσιεύθηκε πλήρως, μαζί με την απάντηση της Ελληνικής Κυβέρνησης από 22.8.1994, στον τόμο «Έρευνα στις Ελληνικές Φυλακές», Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλας, 1995 [«Ποινικά» αρ. 44, σελ. 315-408], που επιμελήθηκε ο γράφων μαζί με τη *Φωτεινή Μηλιώνη* και *Ερευνητική Ομάδα Φοιτητών της Νομικής Σχολής Αθηνών* – τα τελικά συμπεράσματα της Έκθεσης υπάρχουν

και στον ανωτέρω τόμο του «Ιδρύματος Μαραγκοπούλου», σελ. 123 επ.). Σοβαρά παράπονα κακομεταχείρισης ορισμένων κρατουμένων εκφράστησαν προς την Επιτροπή για τα κρατητήρια των Διευθύνσεων Αστυνομίας Αθηνών και Θεσσαλονίκης. Υπήρξαν έτσι διαμαρτυρίες για κλωτσιές, γροθιές, ραπίσματα, χτυπήματα στα πόδια με ξύλινες ράβδους και φάλαγγα, καθώς και για διενέργεια electro-chocs. Η Επιτροπή κατέγραψε αυτούς τους ισχυρισμούς και διεπίστωσε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρχαν πράγματι, κατά την εκτίμηση των ιατρών-μελών της αποστολής, σωματικά σημάδια (καψίματα, ουλές), που αντιστοιχούσαν στους εν λόγω ισχυρισμούς. Ακόμη η Επιτροπή θεώρησε ότι λόγω των κακών συνθηκών κράτησης έπρεπε να τεθούν αμέσως εκτός λειτουργίας ορισμένοι χώροι αστυνομικής κράτησης στη Θεσσαλονίκη και τη Λάρισα, καθώς και το Κέντρο Μεταγωγών Πειραιώς. Τέλος, από τις ίδιες αυτές επισκέψεις προέκυψε, ότι στην Ελλάδα (όπως π.χ. και στη Γερμανία), ένα πρόσωπο που συλλαμβάνεται από την αστυνομία δεν έχει δικαίωμα να έλθει σε επικοινωνία με δικηγόρο έως την απαγγελία της κατηγορίας από την αστυνομία, πράγμα που μπορεί να συμβεί ακόμη και 24 ώρες μετά τη σύλληψη (το γνωστό πρόβλημα της «μαρτυροποίησης» ενός υπόπτου, που ωστόσο επιλύθηκε πρόσφατα με την τροποποίηση του ά.105 ΚΠΔ από το ά. 2 παρ. 2 του ν. 2408/1996).

20. Αντίθετα η Επιτροπή δεν διεπίστωσε στοιχεία ή μαρτυρίες βασανισμών ή σωματικής κακοποίησης στις Ελληνικές Φυλακές που επισκέφθηκε, με εξαίρεση μόνο ορισμένους τέτοιους ισχυρισμούς για τις Φυλακές Λάρισας. Από την άλλη όμως πλευρά, έγινε από την πρώτη στιγμή σαφές ότι ο αριθμός των τότε κρατουμένων στις Ελληνικές Φυλακές (6.700) σε σχέση με τις υπάρχουσες θέσεις (3.900) προκαλούσε τεράστια προβλήματα υπερσυνοχισμού και υπενόμεινε έτσι ευθέως την ύπαρξη συνθηκών που θα διασφάλιζαν τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας των κρατουμένων. Μάλιστα η Επιτροπή ζήτησε από την Ελληνική Κυβέρνηση να επανεξετάσει τον κακό τρόπο λειτουργίας της Ψυχιατρικής Μονάδας Κορυδαλλού.

21. Βέβαια, από το 1993 που η Επιτροπή επισκέφθηκε την Ελλάδα, αλλά ήδη και νωρίτερα, από το 1989, η κατάσταση έχει κάπως αρχίσει να βελτιώνεται, τουλάχιστον από άποψη νομοθετικού πλαισίου και υλικοτεχνικής υποδομής (ο αριθμός των κρατουμένων προσεγγίζει τώρα (Δεκέμβριος 1996) τους 5.400, ενώ και η χωρητικότητα των φυλακών έχει φθάσει τις 4.400, με προοπτική να ανεγερθούν με ταχύτατες διαδικασίες άλλες 5 φυλακές, χωρητικότητας 300 θέσεων η καθεμία). Επίσης, βρίσκονται σε εξέλιξη προγράμματα εκπαίδευσης, απασχόλησης και επαγγελματικής αποκατάστασης, στα οποία συμμετέχουν ήδη 450 κρατούμενοι. Λείπει, πάντως, μέχρι στιγμής

η χάραξη μιας μακρόπνοης στρατηγικής ως προς την αντιμετώπιση του σωφρονιστικού μας προβλήματος. Συνήθως δηλ. υιοθετούνται μόνο πρόχειρα και εμβλωματικά μέτρα υπό την πίεση των εκάστοτε καταστάσεων (π.χ. εξεγέρσεις κρατουμένων) και με μόνιμο στόχο (απλώς) την εσπευσμένη «εκκένωση των φυλακών», ενώ αντίθετα δεν προωθούνται, λόγω γραφειοκρατικών εμποδίων, άλλες πιο δοκιμασμένες, ανθρωπιστικές, εγκληματοπροληπτικές και σχετικά ανέξοδες λύσεις, όπως π.χ. η υλοποίηση του θεσμού της αναστολής εκτέλεσης της ποινής υπό επιτήρηση, κατ' άρθρο 100Α ΠΚ. Γενικότερα, λόγω αυτής της σπασμωδικότητας των μέτρων που λαμβάνονται φαίνεται ότι δεν έχει επιτευχθεί ακόμη η διαμόρφωση μιας σωφρονιστικής πολιτικής όπου και τα δικαιώματα των κρατουμένων, όπως τα εκθέσαμε προηγουμένως, να γίνονται σεβαστά κατά τις αρχές του Κράτους Δικαίου και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, αλλά και η ποινική καταστολή να εμφανίζει την αναγκαία για μια κοινωνία γενικοπροληπτική και ειδικοπροληπτική αποτρεπτικότητα του εγκλήματος, ιδίως μάλιστα σήμερα. Βέβαια, η επίτευξη μιας τέτοιας πολιτικής θα προϋπέθετε μεγάλες τομές στο ποινικό και σωφρονιστικό μας σύστημα, τόσο σε επίπεδο νομοθετικό (π.χ. αποποινικοποίηση μορφών συμπεριφοράς που δεν έχουν πλέον ιδιαίτερη κοινωνικοθική απαξία, μεγαλύτερη συμπαράσταση της πολιτείας στα θύματα του εγκλήματος κ.λπ.), όσο και σε επίπεδο υλικοτεχνικό (π.χ. δημιουργία κέντρων αποτοξίνωσης, κέντρων ημιελεύθερης διαβίωσης και κέντρων εθελοντικής εργασίας κρατουμένων, που ακόμη υπάρχουν μόνο «στα χαρτιά»). Νομίζω, πάντως, ότι οι άξονες της ποινικής και σωφρονιστικής πολιτικής που εγκρίθηκαν ομόφωνα από τα μέλη της Διακομματικής Επιτροπής της Βουλής για τις Φυλακές, τον Ιούλιο 1994, θα μπορούσαν επιτέλους να αποτελέσουν τη βάση για μια τέτοια μακρόπνοη στρατηγική.

